

KUL İLE RABB'İ ARASINDAKİ KARŞILIKLI SEVGİ BAĞININ MAHİYETİ

Fatma Nurdan ÇAVUŞOĞLU (*)

Öz

Bu makale, 'Kul ile Rabbi arasındaki karşılıklı sevgi bağının mahiyeti hususunda çeşitli tefsir âlimlerinin görüşleri' konusunu işlemektedir. Giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın gâyesi, konusu ve metodu üzerinde durulmuş ve araştırmanın kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Gelişme bölümünde, kul ile Rabbi arasındaki karşılıklı sevgi bağının mahiyeti konusunda çeşitli tefsir âlimlerinin görüşleri derlenmiştir. Sonuç kısmında ise araştırmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân- Kerîm, Allah, Kul, Sevgi Bağı.

The Meaning of Love in The Quran

Abstract

This article examines the subject of compassion according to the Quran. Our work consist of an introduction, one part and the conclusion. In the part, we investigated the nature of mutual love between Allah and the servant. In the result, it has been done the general assessment of the research.

Keywords: The Quran, Allah, the Servant, Connection of Love.

*) İstanbul Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Bölümü, Doktora öğrencisi,
(e-posta:nurdancavusoglu@yahoo.com)

Giriş

Araştırmamızın Gayesi, Konusu ve Metodu

Sevgi konusunun çok geniş bir kapsama alanı ve farklı tezahürleri bulunmaktadır. Bununla birlikte özellikle kul ile Rabbi arasındaki sevgi bağının anlam ve mahiyetini bilmek önemlidir. Çünkü sevgi, Allah'ın hikmetiyle belirlediği yere konulmaz, O'nun sevdikleri sevmeyip sevmedikleri sevilirse kişinin kendi nefsi, ailesi, yakın ve uzak çevresi, nihâyetinde tüm kâinat ve Yaratıcısıyla kurduğu ilişkiler de bozuk ve zararlı hale gelmektedir. Bu sebeple, çalışmamızın gayesi, kul ile Allah arasındaki sevgi bağının anlam ve mahiyetini, tefsir âlimlerinin görüşlerine başvurarak tespit etmek olmuştur.

Tefsir âlimlerinin eserleri, tasnife yönelik pratik bir amaçla, beş ana bölümde incelenmiştir. Böylelikle birbirine yakın olan görüşlerin aynı başlık altında değerlendirilmesi sağlanmıştır. Bu eserler, 200/815 tarihinden günümüze kadar gelen bir zaman diliminde incelenmiştir.

Kullanılan Kaynaklar

Araştırmamızda yararlandığımız tefsir eserleri, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah Sehl et-Tüsterî'nin (v.283/896) '*Tefsîrû't-Tüsterî*', Ebû Cafer b. Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî'nin (v.310/923) '*Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*', Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Matürîdî'nin (v.333/944) '*Tevilâtü'l-Kur'ân*', Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî'nin (v.412/1021) '*Hakaikü't-tefsir*', Ebû'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî'nin (v.465/1072) '*Letâifu'l-işârât*', Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Begavî'nin (v.516/1122) '*Meâlimü't-tenzîl*', Ebû'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî'nin (v.538/1144) '*el-Keşşâf an hakâiki gavamizi't-tenzîl ve uyuni'l-ekavil fî vücuhî't-te'vil*', Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî'nin (v.606/1209) '*Mefâtihi'l-gayb*', Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî'nin (v.685/1286) '*Envârü't-tenzîl ve esrârü't-tevil*', Ebû'l-Berekat Hafizüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî'nin (v.710/1310) '*Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-tevil*', Ebû Hayyan Esürriddin Muhammed Ebû Hayyan el-Endelüsî'nin (v.745/1344) '*Tefsirü'l-bahri'l-muhît*', Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhim Semî Halebî'nin (v.756/1355) '*ed-Dürri'l-mesûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*', Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesir'in (v.774/1373) '*Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*', İsmail Hakkı Bursevî'nin (v.1137/1725) '*Rûhu'l-beyân*', Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Âlûsî'nin (v.1270/1854) '*Rûhü'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*', Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (v.1942) '*Hak Dini Kur'ân Dili*', Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid Kutub'un (v.1966) '*Fî zılâli'l-Kur'ân*', Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî İbn Aşur'un (v.1973) '*Tefsirü't-tahrir ve't-tenvîr*' ve Diyanet İşleri Başkanlığının '*Kur'ân Yolu*' isimli eserlerdir.

Tefsir âlimlerinin 'sevgi' kelimesinin geçtiği âyetlerle ilgili verdikleri bilgilere baktığımızda aşağıdaki sonuçlara ulaşmaktayız. Tefsir âlimlerinin eserleri, tasnife yönelik

pratik bir amaçla, beş ana bölümde incelenmiştir. Konu ile ilgili farklı noktalara dikkat çeken ve diğer müfessirlerin de aktardığı fikirleri ilk olarak aktaran müfessirlerin görüşlerine yer vermeye çalıştık.

1. Edebî ve Lugavî Tefsirlerde 'Sevgi'

Ebû Hayyan Esüriddin Muhammed Ebû Hayyan el-Endelüsî (v.745/1344), *'Tefsirü'l-bahri'l-muhît'* isimli eserinde ilk olarak 'sevgi' kelimesini nahiv yönünden derinlemesine ele almış ve nahiv âlimleri arasındaki ihtilaflara yer vermiştir. Kelimenin lugat manalarını açıklamış, âyetteki lafızların irâb şekillerini belirtmiştir.¹ Daha sonra Allah'ın kulunu sevmesi ve kulun Rabb'ini sevmesi hususunda açıklamalarda bulunmuştur.² Allah'ın kulunu sevmesi, onu hevâsına, şeytana ve diğer Allah düşmanlarına uymaktan korumasıdır. Kulun Rabb'ini sevmesi ise O'na saygılı olması ve itaatle bağlı olmasıdır. 'Sevgi' kelimesinin lugatteki ana manası 'bağlı olmak'tır. Çünkü seven, sevdiğine mümkün olduğunca bağlıdır. Endelüsî, kelimelerin çoğunun 'muhabbet irade cinsinden olduğu için sadece mümkün olan şeylerle alakalı olduğunu bu yüzden Allah'ın Zâtı ve sıfatlarıyla ilgisinin olamayacağını' söylediklerini belirtmiştir.³ Onlara göre kulun Rabb'ini sevmesi, Allah'a itaat etmeyi, O'na hürmet etmeyi, O'nun sevab ve ihsanını kazanmayı sevmesi demektir. Ârifler ise Allah'ı Zât'ından dolayı sevdiklerini söylerler. Çünkü Allah, kemal vasıflarla muttasıftır ve bu kemal vasıfları dolayısıyla sevilir.⁴

Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhim Semin Halebî (v.756/1355), *'ed-Dürrü'l-mesûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn'* isimli eserinde, 'sevgi' kelimesini 'kişinin hayırlı gördüğü şeyi istemesi' olarak tanımlamıştır. Kişinin Allah Teâlâ'yı sevmesi, azâmetini ikrâr edip emir ve yasaklarına uymasındır. İlgili kelimenin masdar, fiil, ism-i fâil, ism-i mef'ul kalıplarını nahiv yönünden derinlemesine tahlil etmiş, irâb şekilleri ile ilgili detaylı açıklamalar yapmıştır.⁵ Ayrıca 'sevgi' kelimesinin 'احب' - ehabbe' kökünden geldiğini ifade etmiş, ilgili kökün ism-i fâil kalıbı olan 'المحب' - el-Muhabbu'nun çok eski zamanlardan beri kullanıldığını söyleyerek bu görüşünü desteklemek için cahiliyye arap şairlerinden Antere'nin divanında yer alan bir beyiti misal göstermiştir.⁶

2. Rivâyet Tefsirlerinde 'Sevgi'

Rivayet tefsirlerine baktığımızda konuyu en detaylı işleyen müfessirlerin Muhammed b. Cerir b. Taberî, Hüseyin b. Mesud el-Begavî ve İbn Kesir olduğunu gördük. Konu-

1) Ebû Hayyan Esüriddin Muhammed Ebû Hayyan el-Endelüsî (745/1344), *Tefsirü'l-bahri'l-muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1999, C. II, s. 85 (*Bahri'l-muhît*).

2) el-Endelüsî, *Bahri'l-muhît*, C. II, s. 86.

3) el-Endelüsî, *Bahri'l-muhît*, C. II, s. 87.

4) el-Endelüsî, *Bahri'l-muhît*, C. II, s. 87.

5) Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhim Semin Halebî (756/1355), *ed-Dürrü'l-mesûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed Harrat, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1991, C. II, s. 209. (*ed-Dürrü'l-mesûn*).

6) Halebî, *ed-Dürrü'l-mesûn*, C. II, s. 210.

nun işlenişine baktığımızda ise ‘sevgi’ kelimesi ile ilgili lugavî bilgi vermekten ziyade Allah’ın kuluna, kulun Rabb’ine olan sevgisinin ne anlama geldiği hususunda açıklamalar yapıldığını görmekteyiz.

Ebû Cafer b. Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî (v.310/923), ‘*Câmiü’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân*’ isimli eserinde sevgi kelimesinin anlamı ile ilgili bir açıklama yapmakta, kulun Allah’a, Allah’ın kuluna olan sevgisinin nasıl gerçekleştiği üzerinde durmaktadır. Allah Teâlâ’yı sevdiğini iddia edenlerin bu iddialarını davranışlarıyla da ispatlamaları gerekmektedir. Allah Teâlâ’yı sevmek, O’nun Resûl’üne (asm) iman edip itaat etmekle gerçekleşir. Böylelikle Allah Teâlâ’da, bu kullarının günahlarını bağışlar.⁷ Taberî, bu hususu destekleyen hadis-i şerîfleri de eserinde zikretmiştir.⁸ Taberî ayrıca Allah Teâlâ’yı sevdiğini ama Hz. Muhammed’e (asm) inanmadıklarını söyleyen Hristiyanlara hitaben şöyle söylemektedir: ‘Allah Teâlâ’nın gönderdiği İncil’de, Hz. Muhammed’in (asm) hak peygamber olduğunu görüyorsunuz. O halde Allah Teâlâ’ya ve O’nun hak olarak gönderdiği Peygamberi’ne (asm) uyun! Eğer yüz çevirseniz şunu iyi bilin ki, sizin sevdiğinizi iddia ettiğiniz Allah Teâlâ, doğruyu bildiği halde inkâr eden kullarını sevmez.’⁹ ‘Allah, kullarına, sevdiği, razı olduğu ve sevmediği şeyleri bildirmiştir. Sevgi ve rızasına dönen, sevmediği şeylerden tövbe eden kullarını sevdiğini beyan etmiştir.’¹⁰ ‘Allah, kendisine yönelen ve tövbe eden kulunu sever.’¹¹

Sonuç olarak, Taberî’ye göre, Allah Teâlâ’yı sevdiğini iddia eden bir kulun bu sevgisinin göstergesi, Resûlullah’a (asm) iman edip, O’nun (asm) emirlerine itaat etmektir.

Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Begavî (v.516/1122), ‘*Meâlimü’t-tenzîl*’ isimli eserinde, Taberî gibi sevgi kelimesinin anlamı ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamakta, kul ile Allah arasındaki sevginin mahiyeti üzerine bilgi vermektedir. ‘Müminlerin Allah’ı sevmeleri, O’na itaat etmeyi ve rızasına nail olmayı başka her şeye tercih etmeleri, Allah’ın müminleri sevmesi ise onlara nimet ve sevap vermesi, onları affetmesidir.’¹² Begavî, Âl-i İmrân Suresi 31. âyet bağlamında Hz. İbn Abbas’dan (r.a.) nakledilen şu rivayeti aktarmaktadır: ‘Kureyş ahalisi, bir gün Mescid-i Haram’da, tap-tıkları putlarına değerli hediyeler sunup, onlara secde ederken Resulullah (asm) oradan geçiyordu. Resulullah (asm) onlara hitaben şöyle demiştir: ‘Ey Kureyş ahalisi! Atalarınız İbrahim (a.s.) ve İsmail’in (a.s.) yolundan gitmiyorsunuz. Kureyş ahalisi bu söze cevaben şöyle demiştir: ‘Biz bu putlara Allah’a olan sevgimizden dolayı, bizi O’na yaklaştırsın-

7) Ebû Cafer b. Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî (310/923), *Câmiü’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessetür-risâle, 1. Basım, Beyrut, 2000, C. VI s. 323. (*Câmiü’l-beyân*).

8) Taberî, *Câmiü’l-beyân*, C. VI, s. 324.

9) Taberî, *Câmiü’l-beyân*, C. VI, s. 325.

10) Taberî, *Câmiü’l-beyân*, C. IV, s. 396.

11) Taberî, *Câmiü’l-beyân*, C. XV, s. 456.

12) Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Begavî (516/1122), *Meâlimü’t-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah Nemr, Dâru Taybe, 4. Basım, Riyad, 1997, C. II, s. 27.

lar diye ibadet ediyoruz. Bunun üzerine Allah Teâlâ, 'Ey Muhammed (asm) de ki: Siz Allah'ı gerçekten seviyor ve putlara sizi O'na yaklaştırsın diye ibadet ediyorsanız, Benim (asm) getirdiğim dine ve emirlerime uyun ki Allah'da sizi sevsin. Ben (asm), O'nun Resul'üyüm.'¹³ Allah Teâlâ'nın mümin kulu, Rabbini, darlık ve sıkıntı anında da, bolluk ve refah anında da sever.¹⁴

Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesir (v.774/1373), '*Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*' isimli eserinde, Allah'ı sevdiğini iddia eden ama Resulullah'ın (asm) yolundan gitmeyen her kulun bu iddiasında yalancı olduğunu belirtmektedir.¹⁵ Bu konu ile ilgili olarak şu hadisi delil getirmektedir: 'Kim bizim emretmediğimiz bir işi yaparsa o iş reddedilmiştir.'¹⁶ İbn Kesir, kulun Allah'a olan sevgisinin Resulullah'a (asm) ve O'nun (asm) emirlerine tabi olmakla oluşacağını söylemektedir. Asıl değer ifade eden şey, kulun Allah'ı sevmesi değil Allah'ın kulu sevmesi olup Resulullah'a (asm) uyan müminler böylelikle Allah'ı sevmiş olmanın yanında Allah tarafından sevmek gibi bir kazanç elde edeceklerdir.¹⁷ Müminlerin Allah'ı sevmeleri, O'nu lâıyk olduğu şekilde bilmeleri, vahdaniyet ve azâmetini ikrâr etmeleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaları ile mümkündür. Müminler yalnızca Allah'a dayanıp güvenir, bütün işlerinde O'na yönelir, istediklerini yalnızca O'ndan isterler.¹⁸

Sonuç olarak, Taberî, Begavî ve İbn Kesir, 'sevgi' konusunu işlerken kulda Allah, Allah'da kul sevgisinin mahiyeti üzerinde durmuşlardır. Bu sevginin kulda oluşan tezahürü ise 'Resulullah'a (asm) tâbi olmak, emirlerine uymak' olarak ifade edilmektedir.

3. Dirâyet Tefsirlerinde 'Sevgi'

Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Matürîdî (v.333/944), '*Te'vilâtü'l-Kur'ân*' isimli eserinde 'sevgi' kavramını şu şekilde ifade etmektedir: 'Sevgi, tüm işlerinde sevdiğine itaat etmek, sevdiğinin sevdiği ve sevmediği şeyleri kendi sevdiği ve sevmediği şeylerden üstün tutmaktır.'¹⁹ Mâtürîdî, kulun Allah'a olan sevgisinin mahiyeti hakkında da bilgi vermektedir. Muhabbet, 'bir şeye arzu duymak ve ona meyletmek' demektir. Bu duygunun Allah ile kul arasında bu şekilde gerçekleştiğini düşünmek doğru olmaz. Dolayısıyla, kulun Allah'ı sevmesi; O'na itaat etmesi, O'nun emirlerine uymayı her şeyden üstün tutması ve Allah'ın büyüklüğünü ikrar etmesidir. Kulun, bütün nimet-

13) Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, C. II, s. 27.

14) Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, C. I, s. 178.

15) Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesir (774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru't-Tayyibe, 2. bs., Beyrut, 1999, C. II, s. 32.

16) Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiü's-sahih*, Dâr İbn Kesir, Beyrut, 1987, İ'tisam 20.

17) İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. II, s.32.

18) İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. I s. 476.

19) Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Matürîdî (333/944), *Tevilâtu'l-Kur'ân*, thk. Fatma Yusuf Heymi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004, C. I, s. 289.

lerin Allah'tan olduğunu, bütün güç ve izzetin Allah'ın olduğunu, O dilemedikçe hiçbir şeye nâil olamayacağını bilmesi Allah'ı sevmesinin sebepleridir. Nimetlerine şükretmesi, hukukuna riayet etmesi ve Resûl'üne (asm) itaat etmesi, Allah'a olan sevgisinin tezahürleridir.²⁰ Mâtürîdî, 'Ey Resul'üm, de ki: 'Ey insanlar, eğer Allah'ı seviyorsanız gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafurdur, rahimdir! (çok affedicidir, engin merhamet ve ihsan sahibidir).²¹ ayetini delil getirerek Allah'ı sevmenin, Resulullah'ın (asm) davetine katılıp emirlerini yerine getirmekle mümkün olacağını söylemektedir.²²

Ebû'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî de (v.538/1144) '*el-Keşşâf an hakâiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuhî't-te'vil*' isimli eserinde konuyu şu şekilde açıklamaktadır: 'Allah'ı seven kişi demek, nefsinin istek ve arzularına karşı çıkan, Rabb'ine itaat eden kişi demektir.²³ Kişinin Allah'ı sevmesi, O'nun istediklerini yapmak için kendi isteklerini terketmesidir. Tıpkı Resulullah'ı (asm) sevmenin O'nun (asm) sünnetine tâbi olmak anlamına geldiği gibi. Allah'ın kulunu sevmesi ise ona sevap vermesidir.'²⁴

Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî (v.606/1209), '*Mefâtihi'l-gayb*' isimli eserinde, kulun Allah'a olan sevgisinin mahiyetiyle ilgili en detaylı bilgiyi veren âlimdir. Maide Suresi, 54. ayette yer alan 'Allah onları, onlar da Allah'ı severler' ibaresini delil göstererek 'ümme arasında muhabbet lafzının bu şekilde kullanılması hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur' demiştir.²⁵ Ayrıca Râzî, kulun Allah'ı sevebileceğine aşağıdaki hadisi delil getirmektedir.

'Bir bedevî Hz. Peygamber'e (asm) gelerek: "Ey Allah'ın Resülü, kıyamet ne zaman?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Resûl: "Onun için ne hazırladın?" dedi. Buna karşılık bedevî: "Çok namazım ve orucum yok. Ne var ki ben, Allah'ı ve Resûlünü seviyorum." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (asm): "Kişi sevdiği ile beraberdir." buyurdular. Bunu müteâkibten Hz. Enes (r.a) şöyle dedi: İslâm'dan sonra Müslümanların buna sevindikleri kadar başka herhangi bir şeye sevindiklerini görmedim."²⁶

Râzî, ümmetin Allah hakkında muhabbet kelimesinin kullanılması hususunda ittifak etmekle beraber bu muhabbetin manası hususunda ihtilaf ettiklerini söylemiştir. Kulun Allah'a olan sevgisinin mahiyeti hususunda görüş bildiren grupları, kelamcılar ve sufiler

20) Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, C. 1, s. 142.

21) 3/Âl-i İmrân/31.

22) Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, C. 1, s. 142.

23) Ebû'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî (538/1144), *el-Keşşâf an hakâiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuhî't-te'vil*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Basım, Beyrut, 1987, C. I, s. 353. (*el-Keşşâf*).

24) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. I, s. 353.

25) Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî (606/1209), *Mefâtihi'l-gayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, Beyrut, 1999, C. IV, s. 175.

26) Buhârî, Edeb 96.

olarak ikiye ayırmaktadır. Kelamcıların çoğuna göre, 'Biz Allah'ı seviyoruz' sözüntün manası Allah'ın Zâtı ve sıfatlarıyla ilgili değildir. Kulun Allah'ı sevmesi demek, O'na itaatte bulunmayı, O'na hizmet etmeyi veya O'nun mükâfatını, ihsanlarını sevmesi demektir. Sûfiler ise kulun Allah'ı Zât'ından dolayı sevebileceğini, O'na hizmet etmeyi ve mükâfatını sevmenin daha aşağı bir derece olduğunu belirtmişlerdir. Kalam âlimlerinin kişinin kendisine lezzet veren şeyleri sevebileceği dolayısıyla kişinin Allah'ı sevmesinin uygun olmadığı şeklindeki görüşlerine karşılık sûfiler, lezzetin kişinin bir şeyi sevmesi için sebep olabileceğini ama her sevginin de lezzetten kaynaklanmadığı görüşünü ileri sürmüşlerdir.²⁷ Sûfiler, kahramanlık hikâyeleri dinleyenlerin kalplerinin o kahramanlara doğru meylettğini, hatta bazen onlara olan sevgilerini göstermek için mal sarf ettiklerini, bazen de bu sevgilerinin, canlarını onlar için tehlikeye atacak dereceye ulaştığını belirtmektedirler. İşte bu misalden hareketle, kemâlin zâtından dolayı sevildiğini söylemişlerdir.²⁸

Râzî, kelamcılar ve sûfiler arasındaki kulun Allah'a olan sevgisinin mahiyeti hususundaki görüş ayrılığını şu şekilde sonuca bağlamaktadır: 'Bu sâbit olunca deriz ki: Muhabbetullah'ı, Allah'a taati sevmek veya Allah'ın sevabını sevmek manasında anlayanlar, lezzetin lezzet olduğu için sevilen bir şey olduğunu kavrayıp kemâlin de zâtından dolayı sevilen bir şey olduğunu anlayamamış kimselerdir. 'Allah, Zât'ında ve Zâtı için sevilir' diyen sûfilere gelince, bunlara kemâlin zâtından dolayı (kemal olduğu için) sevilir bir şey olduğu hakikati tecellî etmiştir. Bu böyledir, çünkü kâmil varlıkların en mükemmeli sadece Hak Teâlâ'dır. Çünkü O, Vâcibu'l-Vücut olduğu için kendi dışındaki bütün varlıklardan müstağnidir. Her şeyin mükemmelliği, kemâli O'ndandır. Cenâb-ı Hak ilim ve kudret konusunda en kâmil varlıktır. Biz, bir âlimi, ilmindeki kemâlinden, bir cesuru, üstün cesaretinden ve bir zâhidi de yapılmaması gereken fiillere uzaklığından dolayı seversek bütün ilimler, ilmine nispetle adeta bir yokluk, bütün kudretler, kudretine nispetle bir hiçlik mesabesinde olan ve de kullardaki bütün noksanlıklardan münezzeh olan Allah'ı nasıl olur da sevmeyiz? Böylece gerçek manada sevilenin ancak Allah Teâlâ olduğunu ve O'nun, (başkası O'nu sevsin veya sevmesin) Zât'ında ve Zât'ı için sevilen olduğunu kesin olarak anlamamız gerekir.'²⁹ Sonuç olarak Râzî, Allah'ın Zât'ında ve Zâtı için sevilen olduğunu söyleyerek sûfilerin bu konudaki görüşlerini paylaştığını dile getirmiş olmaktadır.

Râzî, daha sonra Allah'ı bilmek ile Allah'ı sevmek arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Kişi ancak Allah'ın melekûtu konusunda tefekkürde bulunarak Allah'ı tanıyabilir. Allah'ın hikmetinin incelikleri ve yarattıklarını idare hususundaki kudreti konusunda bilgisi, nüfuzu daha mükemmel olan herkesin O'nun kemâlini bilmesi de o nispette mükemmel olur. Böylece Rabb'ini sevmesi de daha tam ve kâmil olur. Kulun Allah'ın hikmetinin inceliklerine vâkıf olmasının mertebeleri sonsuz olunca, şüphesiz kulun Cenâb-ı

27) er-Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, C. IV, s. 176.

28) er-Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, C. IV, s. 176.

29) er-Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, C. IV, s.176.

Hakkı sevme mertebeleri de sonsuz olur. Kulun Allah'ın hikmetinin incelikleri hakkında bilgisi çok olunca, onun muhabbetullah makamında ilerlemesi de çok olur. Böylelikle muhabbetullah kulun kalbini kaplar. Muhabbetullah kulun kalbine bu şekilde girince kalp o muhabbetullahla dolar ve muhabbetullahla alışkanlığı çoğalır. Muhabbet ne kadar güçlü olursa Allah'ın dışında kalan şeylere iltifat etmemek de o nispette güçlü olur. Çünkü Allah'ın dışında kalan şeylere iltifat etmek, kulu Allah'a yönelmekten alıkoyar.³⁰ Sevgilinin huzurunda bulunmaya mani olan şey ise istenmeyen bir şeydir. Böylece kalpte, muhabbetullah ve O'nun dışında kalan şeylere önem vermeme hep devam eder. Bunların her biri, kalp Allah'tan başkasını hatırına getirmeyinceye kadar bir diğeriyle kuvvetlenir. Bu Allah'tan gayrisından yüz çevirmeyi, bu yüz çevirme ise Allah'ın dışındaki her şeyle olan ilgiyi sona erdirmeyi gerektirir. Böylece kalp, ilâhi nurlarla nurlanır, ismet âleminin ışıklarıyla aydınlanır, hâdiseler âleminde oluşan hazlara da tamamen ilgisiz kalır ki, işte bu makam, derecelerin en üstünüdür.³¹ Bütün bu değerlendirmelerde görüldüğü üzere Râzî, marifeti Allah sevgisine götüren bir yol kılmak suretiyle, insanın hakikate ulaşma çabası içinde tefekkürle edinilen bilgiye vazgeçilmez bir rol vermektedir.³² Sonuç olarak diyebiliriz ki, Râzî'ye göre kişiyi muhabbetullahla götüren yegâne yol, marifetullahdan geçmektedir. Kişinin Allah'ın kâinatta ve kâinatta var olan mahlukları üzerinde tecellî eden esmâ ve sıfatları, hikmetlerinin incelikleri hususunda bilgisi arttıkça, tefekkürü de artacak ve Allah sevgisi ziyâdeleşecektir.

Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî (v.685/1286), '*Envârü't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*' isimli eserinde muhabbeti, 'nefsin, kemale ereceği bir şeye meyletmesidir' şeklinde tanımlamaktadır.³³ Kul, hakiki kemâl sahibinin Allah olduğunu, kendinde ve başkalarında gördüğü kemâl vasıfların Allah'tan geldiğini bildiğinde, Allah'tan başkasına muhabbet beslemez. Bu muhabbet, Allah'a itaatte azimli olmayı, O'na yaklaştıracak şeyleri istemeyi gerektirir. Allah'ı sevmek demek, O'na itaatte azimli olmak, Resûl'üne (asm) tâbi olmaktır.³⁴

Ebü'l-Berekat Hafizüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî (v.710/1310), '*Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-tevîl*' isimli eserinde şu görüşleri dile getirmektedir: Kulun Allah'a muhabbeti, Allah'a itaat etmeyi başka her şeye tercih etmesidir. Allah'ın kuluna olan muhabbeti ise ondan razı olması, yaptıklarını beğenmesidir.³⁵ Bu konudaki diğer görüşleri de şu şekilde açıklamıştır: Allah'ı sevmek, O'nu bilmek, O'ndan sürekli korkmak, kalben Allah ve O'nun zikriyle sürekli meşgul olmak, bütün hal, davranış ve sözlerinde

30) er-Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, C. IV, s.177.

31) er-Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, C. IV, s.177.

32) Alper, Hülya, '*Allah ile insan arasındaki sevginin mâhiyeti*', *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2006, sy. 1, s. 5-19.

33) Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî (685/1286), *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, Beyrut, 1997, C. 2, s. 13. (*Envârü't-tenzîl*).

34) Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, C. 2, s. 13.

35) Ebü'l-Berekat Hafizüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî (710/1310), *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, Beyrut, 1998, C. I, s. 249. (*Medârikü't-tenzîl*).

Resulullah'a (asm) tâbi olmaktadır.³⁶ Muhabbetin alameti sürekli tefekkür, çokça yalnızlık, daima susmak, baktığı zaman sadece Allah'ı görmek, başına gelen musibete üzülmemek, iyiliğe sevinmemek, Allah'tan başkasından korkmamak ve bir şey ummamaktır.³⁷

Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Âlûsî (v.1270/1854), '*Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm*' isimli eserinde, kulun Allah'a olan sevgisinin mahiyeti hususunda kelimeler ile sûfîler arasındaki görüş ayrılığından bahsetmekte ve bu konuda şunları söylemektedir: Kelamcıların çoğunluğu muhabbeti irade nevinden kabul etmekte, hakikatte sadece mana ve faydalarla ilgisi olduğunu, Allah'ın Zâtı ve sıfatlarıyla ilgili olmasının imkânsız olduğunu söylemektedirler.³⁸ Bu sebeple muhabbet, kulun ibadetini Allah'a has kılma iradesidir. Böylelikle kelamcıların çoğuna göre: 'Ey Resulüm de ki: Ey İnsanlar, eğer Allah'ı seviyorsanız, gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafurdur, rahimdir.'³⁹ ayetinin tefsiri: 'Eğer Allah'a itaat etmeyi ve sevabını kazanmayı seviyorsanız, emrettiğim ve yasakladığım hususlarda bana uyun ki Allah da sizi sevsin.' olmalıdır. Ehl-i Sünnet mezhebinden âriflerin yolu böyle değildir.⁴⁰ Muhabbet gerçekte Allah'ın Zât'ıyla ilgilidir. Allah'ın mükâfatına muhabbet noksan bir derecedir. Kâmil olan zâtı için sevilir. Kul, Allah'ı Zâtı için sever çünkü Allah, Kâmil-i Mutlak'tır. Allah'ı verdiği sevaplar için sevmek düşük bir derecedir. Allah'ın kullarına olan muhabbetine gelince: Allah'ın kuluna ikramlarda bulunması, itaat etmesini sağlaması, kendine isyandan korumasıdır.⁴¹ Sonuç olarak Âlûsî, kulun Allah'a olan sevgisinin mahiyeti hususunda, 'ehl-i sünnet mezhebinden ârifler' olarak bahsettiği mutasavvıfların görüşünü benimsemiştir. Bu âlimlerin başlıcaları; Ca'ferü's-Sâdık (v. 148/765), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (v. 283/896), Kuşeyrî (v. 465/1072) ve İsmail Hakkı Bursevî'dir (v. 1137/1725).⁴²

4. Bazı Çağdaş Tefsirlerde 'Sevgi'

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v.1942), '*Hak Dini Kur'an Dili*' isimli eserinde, 'muhabbet' kelimesini şu şekilde tanımlamaktadır: Muhabbet, sevgi; insan ruhunun yücelik, güzellik sezdiği bir şeye öyle bir meyil göstermesidir ki, kişi ona yaklaşmak için gerekli sebep ve vesileleri arayıp bulur. Binaenaleyh, sevenin hedefi, sevgilinin rızasına erebilmek ve öfkesinden sakınmak, korunmak olduğundan sevgi itaat isteğini ve isyan sayılan şeylerden kaçınmayı gerektirir.⁴³ Herhangi bir kişi, hakiki yüceliğin ve kemalin

36) Neseffî, *Medârikü't-tenzîl*, C. I, s. 249.

37) Neseffî, *Medârikü't-tenzîl*, C. I, s. 249.

38) Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Âlûsî (1270/1854), *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tarihsiz, C. II, s. 34. (*Rûhu'l-meânî*).

39) 3/Âl-i İmrân/31.

40) Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, C. II, s. 34.

41) Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, C. II, s. 34.

42) Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, C. II, s. 34.

43) Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini, Kuran Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, tarihsiz, C. II, s. 1076.

ancak Allah'a ait olduğunu idrak edip anladığı zaman, onun bütün gayreti Allah için, Allah yolunda ve Allah'ın rızasını kazanmak uğrunda olur.⁴⁴ Allah'ın dini de tevhid ve islam olduğundan sevgisi hep bu çerçevede dolaşır durur. İtaat ve ibadet için gösterdiği iradede ancak bu din hâkim olur.⁴⁵ O halde Allah'ı sevmek, 'Ben özümü Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da öyle...' (Al-i İmran, 3/20), ilahi emrini tebliğ eden Resulullah'a (asm) karşı gelmeyerek O'nun gibi ihlas ve samimiyetle 'Ben özümü Allah'a teslim ettim' (Âl-i İmrân, 3/20) demek, dininde ve şeriatinde O'na (asm) ve O'nun (asm) öğretim ve bildirilerine uymak ve O'nu (asm) örnek almaktır. Bunun zıddı, 'Ben, Allah'ı severim ama emrini dinlemem, O'nun sevdiğini sevmem, O'nu sevenleri, O'nun yolunu gösterenleri, O'nun seçip gönderdiklerini sevmem, onlara benzemek istemem' demektir ki bu da 'Ben kendimden başka bir şey sevmem, tevhid yolunda yürümek istemem' demektir.⁴⁶ Allah'ın Resulü'ne (asm) uymak istememek, 'Ben özümü Allah'a teslim ettim' dememek ve bu düstur ile hareket etmemektir. Bu da Allah'ı sevmemek ve rahmetinden mahrum kalmaktır.⁴⁷

Elmalılı Hamdi Yazır, kişinin Allah'a olan muhabbetinin her işin başı olduğunu sadece bu muhabbeti duyan kulların, Allah'ın rızasını kazanmak, gadabından sakınmak için O'na itaat ve ibadet ettiklerini, Resul'üne (asm) uyup O'na karşı gelmediklerini ifade etmektedir.⁴⁸ 'Ben Allah'ı severim' diyen ancak Allah'ın emirlerine uymayanların gerçekte Allah'ı sevmediklerini söylemektedir. Böylelikle kulun tavır, davranış ve ibadetlerinde herhangi bir göstergesi olmayan sadece lafızla ifade edilen bir Allah sevgisinin herhangi bir değer ifade etmediğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca hakiki yüceliğin ve kemâlin Allah'a ait olduğunu kulun idrak etmesinin Allah'a olan muhabbet ve emirlerine uymayla ilişkisine dikkat çekip, Allah'ı tanıma, bilme, hikmetlerini tefekkür, muhabbetullah ve Allah'ın emirlerine uyma hususları arasındaki doğru orantıya dikkat çekmektedir.⁴⁹

Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid Kutub (v.1966), *'Fî zılâli'l-Kur'ân'* isimli eserinde Allah sevgisinin sözde kalan bir iddia veya vicdanda yaşanıp gizli kalan bir duygu olamayacağını, müminlerin fiillerinde bu sevginin ortaya çıkması gerektiğini söylemektedir. Bu sevgi, Allah Resul'üne (asm) bağlılık, O'nun (asm) gösterdiği yolda yürüme ve yaşadığı şekilde yaşama ile ortaya konulur. Bu sevginin göstergeleri, Allah Teâlâ'nın yasasına itaat etmek, Resul'üne (asm) bağlanmak ve Kur'ân hükümlerine teslim olmaktır.⁵⁰ Böylelikle mümin, hayatında tevhidi gerçekleştirmiş olur ve bütün ilişkilerinde hâkimiyeti Allah'a verir. Nitekim evrenin tüm işlerinin idaresinde hâkimiyet Allah'ındır. İnsan da bu koca

44) Elmalılı, *Hak Dini, Kuran Dili*, C. II, s. 1076.

45) Elmalılı, *Hak Dini, Kuran Dili*, C. II, s. 1076.

46) Elmalılı, *Hak Dini, Kuran Dili*, C. II, s. 1076.

47) Elmalılı, *Hak Dini, Kuran Dili*, C. II, s. 1076.

48) Elmalılı, *Hak Dini, Kuran Dili*, C. II, s. 1076.

49) Elmalılı, *Hak Dini, Kuran Dili*, C. II, s. 1076.

50) Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid Kutub (1966), *Fî zılâli'l-Kur'ân*, Dârü's-Şûruk, 17. Baskı, Beyrut, 1992, C. I, s. 387. (*Fî zılâl*).

evrenin küçük bir parçasından başka bir şey değildir.⁵¹ İnsanları yaşadığımız evren üzerine tefekküre davet eden Kutub, bu evrenin her zerresiyle, Allah'ın birlik ve rahmetinin şahitliğini yaptığını belirtmektedir. Bir tanesinin yokluğuyla hayatın doğmasını ya da bildiğimiz gelişim sürecini izlemesini imkânsız kılacak hassas dengeler, bize, kâinatın tasarımında bir amacın, sonsuz bir irade ve rahmetin varlığını anlatmaktadır. İman, güzeli, uyumu ve mükemmelliği takdir etmektir. Allah'ın yaratıcılık sanatı ile düzenlenmiş bir şenliğin içinde yaşamaktır. İşte tüm bunların bilgisi kendinde olan mümin, bu bilinçle, hiçbir şeyi Allah Teâlâ'yı sevdiği kadar sevmez. Ne kendini, ne putlaştırılmış şahısları, ne bazı ideolojileri ve fikirleri ne de insanların peşinden koştuğu yeryüzü kaynaklı bir varlığı... Bir mümini Allah'a bağlayan bağ, işte böyle bir sevgi bağıdır.⁵²

Sonuç olarak diyebiliriz ki, kişinin evren ve içindeki varlıklar üzerine yapacağı tefekkür, evrendeki güzellik, uyum ve mükemmelliği takdir etmesini, bu da Allah Teâlâ'yı sevip, O'na iman etmesini sağlayacaktır. Seyyid Kutub'a göre, Allah Teâlâ'yı sevme ve O'na inanmanın şartı, O'nu tanımak ve bilmektir.

İbn Aşur olarak bilinen Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî (v.1973), *'Tefsirü't-tahrir ve't-tenvîr'* isimli tefsirinde, bir müminin en yüksek gayesini 'Allah Teâlâ'nın rıza ve muhabbetini kazanmak' olarak açıklamaktadır.⁵³ Muhabbetin göstergeleri ise sevgiliye yakın olmayı, onu sevindirip hoşnut etmeyi istemek, sevgiliden ayrı kalmamaya ve onu kızdırmamaya çalışmaktır. Resulullah da (asm) insanları Allah Teâlâ'nın emirlerine çağırdığı için, kâmil manada muhabbetullah, O'na (asm) itaat ederek gerçekleşir. Bir grup rey ehlinin Allah Teâlâ'nın zâtına muhabbeti mecaz olarak düşündüklerini, bu grup için muhabbetten kastın Allah Teâlâ'nın rızasını istemek olduğunu, diğer bir grup rey ehlinin ise kul ile Rabbi arasındaki sevginin hakiki olduğunu ifade ettiklerini ve sahih olan görüşün ikinci görüş olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴ Allah Teâlâ'yı bilmekle Onu sevmek arasındaki ilişkiye de dikkat çeken İbn Aşur, aklın, kemâlâtını ve kendisine fayda getireceğini düşündüğü şeyleri seveceğini, müminlerin Allah Teâlâ ve Resulullah'ı (asm) sevme sebeplerinden birinin de bu olduğunu söylemektedir.⁵⁵

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığının yayınladığı Kur'ân Yolu isimli tefsirde, tefsiri yazan Âlimler, kulun Allah'a olan sevgisinin şartları üzerinde durmaktadırlar.⁵⁶ Allah'ı sevmenin birinci şartı, O'nu tanımak ve bilmektir. İnsan, bilmediği şeyi sevemez. Bu sebeple Bakara Suresi 163. ve 164. Âyetlerde, Allah'ın yüce zâtı tanıtılıp kanıtlar sergilenmiş, ardından Allah'ı her şeyden çok sevmenin gerekliliğinden söz edilmiştir. İnsan, Allah'ın

51) Kutub, *Fî zilâl*, C. 1, s. 387.

52) Kutub, *Fî zilâl*, C. 1, s. 152-154.

53) Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî İbn Aşur (1973), *Tefsirü't-tahrir ve't-tenvîr*, ed-Dârü't-Tunusiyye, Tunus, 1984, C. III, s. 225. (*Tefsirü't-tahrir*).

54) İbn Aşur, *Tefsirü't-tahrir*, C. III, s. 228.

55) İbn Aşur, *Tefsirü't-tahrir*, C. III, s. 225.

56) Karaman, Çağrıci, Dönmez, Gümüş, *Kur'ân Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, C. 1, s. 159-161.

zâtı, sıfatları ve fiilleri hakkında bilgi sahibi oldukça, O'nun ilim, irade ve gücünün eserleri olan harikaları daha yakından ve derinden kavradıkça kuşkusuz Allah'a olan sevgi, saygı ve bağlılığı da güçlenecektir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de insanlar, ısrarla, karınca-sından gök cisimlerine kadar bütün evren hakkında bilgi edinip bunlar üzerinde düşünmeye, böylece yüce Allah'ın ayetlerini daha iyi kavramaya çağrılmaktadır. İnsanın bu zihinsel çabası sadece onun inancını ve Allah'a olan sevgisini güçlendirmekle kalmayacak, amellerini yani dünya ve âhîret hayatını ilgilendiren her türlü tutum ve davranışlarını da güzelleştirecek, zenginleştirecektir.⁵⁷

Yukarıda kulun Allah'a, Allah'ın kuluna olan sevgisi hususunda çeşitli dönemlerde yaşamış tefsir âlimlerinin değerlendirmelerini sunduk. Bütün tefsir âlimleri, kulun Allah'ı, Allah'ın kulunu sevebileceği hususunda hemfikir ancak bu sevginin mahiyeti hususunda iki farklı görüşe sahipler. Bu konuda Mâtürîdî ve Zemahşerî, muhabbeti - kalbin meyletmesi, hoşlanma anlamları içermesi sebebiyle - Allah'ın Zâtı için uygun görmemişler ve kulun Allah'a olan sevgisini, O'na taatte bulunması, rızasını talep etmesi, cezasını gerektirecek hususlardan kaçınması vs. şeklinde açıklamışlardır. Râzî ve Âlûsî ise, Allah'ın Kemâl-i Mutlak olduğunu, O'nda yer alan bütün bu kemal özellikler dolayısıyla Zât'ının sevebileceğini söylemişlerdir. Kulun Allah'ı sevmesinin mecaz bir anlam içerdiğini söyleyen tefsir âlimleri aslında, sevginin mahiyeti değil sonuçları üzerinde durmuşlardır, diyebiliriz. Allah'ın Zât'ından dolayı sevebileceğini söyleyen tefsir âlimlerinin görüşleri daha tercihe şâyan gözükmektedir. Ayrıca yaşadığımız dönemde yazılmış Kuran tefsirlerinde, Allah'ı tanımak, bilmek, yarattıklarını tefekkür etmek ve O'nu sevmek arasındaki bağı dikkat çekilmekte, insanın bu zihinsel çabasıyla ulaşacağı 'muhabbetullah' derecesinin ona sağlayacağı faydalar üzerinde durulmaktadır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla tefsir âlimleri arasında bu konudan ayrıntılı olarak ilk bahseden tefsir âlimi Fahrüddîn Râzî'dir.

5. Tasavvufî Tefsirlerde 'Sevgi'

Konu ile ilgili tasavvuf literatüründe öne çıkan görüşler aşağıdaki gibidir:

Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah Sehl et-Tüsterî (v.283/896), *Tefsîrü't-Tüsterî* isimli eserinde, muhabbeti kişinin tüm işlerinde Allah'a olan muvâfakati olarak açıklamış, muhabbetin âlâmetini 'itaate sarılmak, Allah'a muhâlefetten kaçınmak' olarak belirtmiştir.⁵⁸ 'Kim hakîki muhabbet isterse Allah Resûlü'ne (asm) uysun' diyen Tüsterî, Allah'ın, Resûl'üne (asm) uymaları karşılığında kullarına muhabbet duyacağını haber verdiğini, bu itâati muhabbet vesilesi kıldığını, bir kulun gösterebileceği en büyük kerâmetin de Allah'ın Resûl'üne (asm) tâbi olarak O'nun muhabbetine ulaşmak olduğunu belirtmiştir.⁵⁹ Kişinin Allah'ı üç farklı şekilde zikredebileceğini, lisanla yapılan zikre on, kalp ile

57) Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu*, C. 1, s. 159-161.

58) Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah Sehl et-Tüsterî (283/896), *Tefsîrü't-Tüsterî*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut, 2002, s. 45.

59) et-Tüsterî, *Tefsîrü't-Tüsterî*, s. 79.

yapılana yedi yüz sevap verileceğini, son zikir çeşidinin sevabını ise mizanların almaya-çağını, bunun da Allah sevgisiyle dolu olmak olduğunu söylemiştir.⁶⁰ Böylelikle Tüsterî, dil ve kalp ile zikrin dışında Allah'a muhabbet beslemeyi de bir zikir şekli olarak ortaya koymaktadır. Tüsterî, kaynak belirtmeden Hz. İsa'nın (a.s.) başından geçtiğini rivâyet ettiği aşağıdaki menkûbeyi aktarmaktadır: 'Hz. İsa (a.s.) renkleri değişmiş, bedenleri zayıflamış üç kişiyle karşılaşır. Bu hâlin sebebini sorduğunda, 'isyanımızın cezasından sakınmamız sebebiyle Yaradan'ımıza olan korkumuzdan dolayı bu haldeyiz' cevabını alır. Hz. İsa (a.s.), 'Allah'ın korkan kulunu korktuğundan emin kılması üzerine aldığı bir hak'tır' der. Daha sonra aynı üç kişiyi daha da zayıflamış bir halde gören Hz. İsa (a.s.), bu hâlin sebebini sorduğunda, 'Rabb'imize kavuşmaya olan şevkimiz' cevabını verirler. Hz. İsa (a.s.), bu sefer de 'Allah'ın umduğunuz şeye sizi nâil etmesi üzerine aldığı bir hak'tır' der. Daha sonra Hz. İsa (a.s.), bu üç kişiye bir kez daha rastlar. Bu üç kişi daha da zayıflamış, yüzleri ay gibi olmuştur. Bu hâlin sebebini sorduğunda, 'Allah'a olan sevgimiz' diye cevap verirler. Hz. İsa (a.s.): 'Üçünüz de Allah'a yakın olan kimselersiniz. Allah'ı seven, O'na yakın olandır. Kim bir şeyi severse ona ulaşmak için acele eder. İlk mertebe, Allah'a tevbe edenlerin, ikinci mertebe, Allah'a kavuşma şevki duyanların, üçüncü mertebe ise Allah'a muhabbet edenlerin mertebesidir. Görmüyor musunuz? Bu kimseler, O'ndan gayrısından yüz çevirip her şeyin sahibi olan Allah'da nasıl birleştiler.'⁶¹ Tüsterî, anlattığı bu menkûbeyle bir kulun ulaşabileceği en yüksek mertebeyi, 'Allah'tan korkmak' ya da 'O'na kavuşmayı arzulamak' değil, 'Allah'ı sevmek' olarak ifade etmektedir.

Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî (v.412/1021), '*Hakaikü't-tefsir*' isimli eserinde, Ehl-i Sünnet'in îtikad ve uygulamalarına ters düşen aşırı tevellere sapsapmadan, âyetlerin işârî ve bâtinî anlamlarına ağırlık vererek⁶², mutasavvıfların muhabbet üzerindeki yorumlarını derleyen ilk kapsamlı çalışmayı yapmıştır. Sülemî'nin eserinde yer alan muhabbet kavramı ile ilgili derlemelerin bazıları aşağıdaki gibidir:

Muhabbet, Allah'ı bilmek, kalpte her dâim haşyetini duymak, sürekli O'nunla meşgul olmak ve neticede Allah'la üns olmaktır. Muhabbet, Allah'ın rızasına ermek için tüm işlerinde O'na muvafakat etmektir. Muhabbet, söz, fiil ve ahlâkında Resulullâh'a (asm) tâbi olmaktır. Muhabbet, Allah'ı, O'nun bütün yarattıklarına tercih etmektir.⁶³ Muhabbetin hakikatini ise devamlı sevdiğinle olmak, O'nun vasıflarıyla vasıflanmak için kendi vasıflarını terk etmek olarak açıklamaktadır. Kelime olarak muhabbetin 'Habbetü'l-Kalb'den türediğini, bu tâbirin 'kalbin gözü' anlamına geldiğini, muhabbetin de toprağa düşüp yeşeren tohum gibi kalpte yeşereceğini bildirir.⁶⁴

60) et-Tüsterî, *Tefsirü't-Tüsterî*, s. 127.

61) et-Tüsterî, *Tefsirü't-Tüsterî*, s. 49.

62) Ateş, Süleyman, '*Hakâiku't-Tefsîr*', DİA, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, C. XV, s. 163.

63) Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî (412/1021), *Hakâiku't-Tefsîr*, thk. Seyyid Umran, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, C. I, s. 95.

64) Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, C. I, s. 95.

Ebü'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî (v.465/1072), '*Letâifu'l-işârât*' isimli eserinde, mümin kişinin Allah'ı sevmesi gerektiğini, eğer sevmiyorsa imanının tehlikede olduğunu ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki el-Mâide suresi 54. âyet, kulun Allah'a, Allah'ın kuluna olan sevgisinin gerçek olduğunun delilidir. Eğer Allah, kullarını sevmeseydi, kullarının Allah'ı sevmesi mümkün olmazdı. Eserinde, 'muhabbet' ile ilgili yapılan tanımlara da yer veren Kuşeyrî'ye göre, sevgi itaattir ve sevgiliyi yanında bulunan değerli her şeye tercih etmek, gerek gıyâbında gerekse huzurunda onun emirlerine uygun davranmaktır.⁶⁵ Âriflerin Allah'ın nimetleri ve kâinat üzerine yaptıkları tefekkür, onların Subhan olan Allah'a muhabbetlerini artırır.⁶⁶

İsmail Hakkı Bursevî, (v.1137,1725), *Ruhu'l-beyân* isimli eserinde, 'Resulüm, de ki: 'Ey insanlar, eğer Allah'ı seviyorsanız, gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafurdur, rahimdir! (çok affedicidir, engin merhamet ve ihsan sahibidir).'⁶⁷ âyetinin nüzul sebebi olarak şu hâdiseyi bildirmektedir: 'Peygamber Efendimiz (asm) Kab bin Eşref ve ona tâbi olanları islâma davet ettiğinde 'biz Allah'ın sevgilileriyiz' diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah, Resul'üne (asm) şöyle buyurmuştur: 'Onlara de ki: Ben Allah'ın Resul'üyüm. Sizi O'na davet ediyorum. Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun, benim emirlerime riâyet edin ki Allah da sizi sevsin, sizden râzı olsun'. Muhabbeti, kendisini kemâle erdirecek şeye nefsin meyletmesi olarak tanımlayan Bursevî'ye göre, kişi, hakîki kemâlin kendi nefsinde veya başkalarında değil de Allah da olduğunu anladığında, sadece Allah'ı sever, kendisini O'na yaklaştıracak şeyleri ister, O'na itaat etme iradesini gösterir. Bundan dolayı muhabbet, 'itaat etme iradesi' ve 'Allah'a itaatte Resul'üne (asm) tâbi olmak' olarak açıklanmıştır. Bursevî'ye göre, seven, sevdiğine itaat eder. Kim Allah'a muhabbet iddiasında bulunur ve Resul'ünün (asm) sünnetine muhalefet ederse bu iddiasında yalancıdır.⁶⁸

Sonuç olarak tasavvufî tefsirlerde, muhabbetullah, muhabbetin anlamı, gerekleri ve mahiyeti gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır ve eserlerini incelediğimiz Âlimler (et-Tusterî, Sülemî, Kuşeyrî ve Bursevî) Allah'ın Kemâl-i Mutlak olduğunu, O'nda yer alan bütün bu kemal özellikler dolayısıyla Zât'ının sevilebileceğini söylemişlerdir.

Sonuç

Makalemizde, kulun Yaratıcısını, Allah'ın kulunu sevmesini detaylı bir şekilde ele alarak incelemeye çalıştık. Çünkü bu konu bütün sevgilere temel teşkil edecek niteliktedir. Eğer Kur'ân-ı Kerîm'in bu konudaki âyetleri iyi anlaşılırsa, kişi fitratında var olan sevgi hissini, nelere, nasıl sevgi duyması gerektiğini kavrayabilir ve bu fitrî duygunun sınırlarını öğreneceğinden muhtaç olduğu gerçek sevgiye ulaşabilir. Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanlara ve diğer insanlara, sevginin bağlayıcı, birleştirici, dünya, âhîret mutluluğuna ulaştırıcı

65) Ebü'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî (465/1072), *Letâifu'l-işârât*, el-Mektebetü'l-Tevfikiyye, Kâhire, 1999, C. 2, s. 135.

66) Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, C. 1, s. 437.

67) 3/Âl-i İmran/31.

68) Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, tarihsiz, C. 2, s. 18.

cevherini tanıtmakta ve onları bu duygunun zıddı olan duyguların ayrıştırıcı, ötekileştirici, bölücü, diğer kötücül duyguları harekete geçirici potansiyeline karşı uyarmaktadır.

Kul ile Rabb'i arasındaki muhabbeti, - kalbin meyletmesi, hoşlanma anlamları içermesi sebebiyle- Allah'ın Zâtı için uygun görmeyen tefsir âlimleri, kulun Allah'a olan sevgisini, O'na taatte bulunması, rızasını talep etmesi, cezasını gerektirecek hususlardan kaçınması vs. şeklinde açıklamışlardır. Bu tefsir âlimleri aslında, sevginin mahiyeti değil sonuçları üzerinde durmuşlardır, diyebiliriz. Allah'ın Kemâl-i Mutlak olduğunu, O'nda yer alan bütün bu kemal özellikler dolayısıyla Zât'ının sevebileceğini söyleyen tefsir âlimlerinin görüşleri ise daha tercihe şâyan gözükmektedir. Bu sevgi, Allah'ın fiillerinin, isimlerinin, sıfatlarının, zâtının kemâline olan marifetten kaynaklanan, hâlis, nezih, taşkınlıktan uzak, kulluğun ve Ulûhiyyetin sınırlarını tanıyan, Allah'ın iradesini gerçekleştiren, O'na itaati artıran bir sevgidir. Bu muhabbetinde, Allah'ın dünya hayatında kendisine ve öteki yaratıklara olan lütuf ve ihsanının, âhîret hayatından beklediği ebedî mutluluğun rolü olsa da, Rabbini bunlardan ayrı olarak Zâtı için sever. Çünkü kemal zâtı için sevilir.⁶⁹

Kur'ân-ı Kerim'de sevgi ile ilgili olan âyetlerde dikkat çekici olan bir husus da, bir duygu olan sevginin dışı yansıyan göstergeleri üzerinde durulması ve böylelikle kişinin içinde var olan bu duygunun ölçülebilir, anlaşılabilir kriterlerle test edilebilmesini sağlamasıdır. Bu konu ile ilgili tefsir âlimlerinin en çok üzerinde durduğu âyet şudur: 'Ey Resulüm, de ki: 'Ey İnsanlar, eğer Allah'ı seviyorsanız, gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafurdur, rahimdir. (Çok affedicidir, engin merhamet ve ihsan sahibidir.)'⁷⁰ Bu âyete göre, Allah'a iman nezdinde O'nu sevmek asıl fitratı teşkil etmektedir. Fıtratta olan bu sevgiye işaret edilerek insanlar, Allah'ın da kendilerini sevmesi için uymaları gereken yola irşâd olunmaktadırlar.⁷¹ Allah'ı sevdiğini iddia eden her Müslümanın takip edeceği yol, O'nun sevdiği tarzda yaşayan Peygamberini (asm) sevmek ve O'na (asm) tâbi olmaktır. Yani severek ve inanarak, söylediklerini kabul etmek ve gücü yettiğince O'na (asm) uyarak yaşamaktır.

Kaynaklar

- ALPER, Hülya, 'Allah ile insan arasındaki sevginin mâhiyeti', *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2006, sy. 1, s. 5-19.
- ÂLÛSÎ, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd, *Râhu'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-azîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tarihsiz.
- BEGAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud, *Meâlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah Nemr, Dâru Taybe, 4. Basım, Riyad, 1997.
- BEYZÂVÎ, Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, Beyrut, 1997.

69) Yıldırım, Suat, *Kur'ân'a Bakışlar*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2012, C. 2, s. 46.

70) 3/Âl-i İmrân/31.

71) Yıldırım, *Kur'ân'a Bakışlar*, C. 2, s. 46.

- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's-sahih*, Dâr İbn Kesir, Beyrut, 1987.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tarihsiz.
- DÎA, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.
- el-ENDELÜSÎ, Ebû Hayyan Esüriddin Muhammed Ebû Hayyan, *Tefsîrü'l-bahri'l-muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1999.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini, Kuran Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, tarihsiz.
- er-RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn, *Mefâtihi'l-gayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, Beyrut, 1999.
- et-TÜSTERÎ, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah Sehl, *Tefsîrü't-Tüsterî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, Beyrut, 2002.
- HALEBÎ, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhim Semîn, *ed-Dürri'l-me-sûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed Harrat, Dâru'l-Kalem, Dimaşk.
- İBN AŞUR, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî, *Tefsîrü't-tahrir ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru't-Tayyibe, 2. Basım, Beyrut, 1999.
- KARAMAN, H., ÇAĞRICI, M., DÖNMEZ, İ. K., GÜMÜŞ, S., *Kur'ân Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2007.
- KUŞEYRÎ, Ebû'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin, *Letâifu'l-işârât*, el-Mektebetü'l-Tevfikîyye, Kâhire, 1999.
- KUTUB, Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid, *Fî zülâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şuruk, 17. Basım, Beyrut, 1992.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Tevilâtu'l-Kur'ân*, thk. Fatma Yusuf Heymî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.
- NESEFÎ, Ebû'l-Berekat Hafizüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vil*, 1. Bs., Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, Beyrut, 1998.
- SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, thk. Seyyid Umran, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- TABERÎ, Ebû Cafer b. Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-risâle, 1. Basım, Beyrut, 2000.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'ân'a Bakışlar*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2012.
- ZEMAŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an hakâiki gavami'zî't-tenzîl ve uyuni'l-ekavil fî vücuhî't-te'vil*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Basım, Beyrut, 1987.